
ЛАПІНА М.Д.,
старший викладач, ДВНЗ
«Приазовський державний
технічний університет»,
аспірант, Класичний приватний
університет, м. Запоріжжя,
м. Маріуполь, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ПІД ЧАС ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Специфіка соціальної роботи з усіх професійних характеристик фахівця найвищі вимоги пред'являє якостям особистості, тому стаття присвячена генетичному аспекту функціонування особистості професіонала, а саме процесу професіоналізації особистості соціального працівника. Розглядаються поняття професіоналізму, професійної компетентності фахівця. Зазначено, що процес професіоналізації особистості соціального працівника визначається розвитком якостей операційного, мотиваційно-ціннісного та рефлексивного компонентів професійно-особистісної компетентності фахівця.

Ключові слова: соціальна робота, професіоналізація, професіоналізм, професійна компетентність, компоненти особистісно-професійної компетентності.

Специфика социальной работы из всех профессиональных характеристик специалиста наивысшие требования предъявляет личностным качествам, поэтому статья посвящена генетическому аспекту функционирования личности профессионала, а именно процессу профессионализации личности социального работника. Рассматриваются понятия профессионализма, профессиональной компетентности специалиста. Отмечается, что процесс профессионализации личности социального работника определяется развитием качеств операционного, мотивационно-ценностного и

рефлексивного компонентов профессионально-личностной компетентности профессионала.

Ключевые слова: социальная работа, профессионализация, профессионализм, профессиональная компетентность, компоненты личностно-профессиональной компетентности.

Specificity of social work makes high demands on personality's qualities among all the specialist's professional characteristics, so the article deals with the genetic aspect of the functioning of a professional's personality, specifically to the process of professionalization of social worker's personality. It is considered the concepts of professionalism, specialist's professional competence. It is noted that the structure of professional competence of the social worker's personality consists of operational, motivationally-axiological and reflective components. Operational component of personal and professional competence is represented by communicative, informational, extreme, social and legal competence of the social worker. Professional values are the key characteristic of motivational and axiological component of social worker's competence. The reflective component is considered as the capacity to the reflection, orientation to the self-improvement of the personality. Generally, efficiency of formation of the components of personality and professional's competence is an important condition for the success social worker's personal professionalization at the stage of of professional's development.

Key words: social work, professionalization, professionalism, professional competence, components of the personality and professional competence.

 днією з важливих умов розкриття інтелектуального, творчого та духовного потенціалу особистості в умовах сучасного постіндустріального суспільства є набуття якостей професіоналізму. Процес професіоналізації складається із взаємопов'язаних і взаємодіючих предметних та особистісних компонентів, що створюють умови для формування конкурентоздатності та затребуваності фахівця. Наразі сталий соціальний і духовний розвиток суспільства підвищує вагу та значення професіоналізму фахівців саме гуманітарних професій,

так званих «допомагаючих» професій до яких повною мірою належить соціальна робота. Специфіка соціальної роботи з усіх професійних характеристик найвищі вимоги пред'являє якостям особистості фахівця. У багатьох ситуаціях соціальної підтримки саме професійні якості особистості соціального працівника виявляються навіть більш важливими ніж професійні знання, вміння та професійні навички фахівця.

Психологічні аспекти формування професіоналізму фахівців висвітлено в дослідженнях багатьох авторів а

саме В.В. Рибалки, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.Й. Бочелюка, А.Й. Ваврик, Л.М. Мітіної, С.О. Дружилова, Е.Ф. Зеєра, Є.О. Клімова, Н.В. Підбуцької та інших. Особливе місце проблема формування особистісно-професійного зростання професіоналу займає в акмеологічних дослідженнях А.О. Деркача, В.Г.Зазикіна, Н.В. Кузьміної, І.Д. Бега, Х.А. Шапаренко та інших. Наразі психолого-педагогічні аспекти формування професійної компетентності фахівців активно розробляються щодо педагогічної, психологічної, управлінської діяльності, державної служби. Професійна підготовка та професійний розвиток соціальних працівників розглядаються значно менше (Л.Т.Тюптя, А.Й. Капська, В.А. Поліщук, С.П. Архіпова, Н.М. Бамбурак, О.П. Карпенко). Між іншим досягнення професіоналізму соціального працівника є наслідком його самореалізації під час тривалого процесу професійного становлення, котрому притаманні індивідуальна своєрідність і унікальність умов перебігу, але психологічні механізми й умови професіоналізації особистості соціального працівника залишаються за рамками існуючих досліджень. Тому **метою дослідження** є проаналізувати психологічні особливості та зміст процесу професіоналізації фахівців соціальної роботи.

Основний зміст статті. Дослідники професіоналізму фахівця соціальної роботи переважно концентруються на дослідженні професійних характеристик, вивчаються компоненти його професійної компетентності, але природу і закономірності функціонування особистості професіонала соціальної роботи можливо зрозуміти тільки досліджуючи умови появи і закони розвитку структур, тобто в генетичному аспекті. Згідно з С.Д. Макси-

менком, генетико-історичні методи спрямовані на розуміння основних тенденцій, рушійних сил та механізмів розвитку системи, що вивчається, та її формування. Таким чином, розкрити психологічні механізми формування професійних якостей особистості соціального працівника можна розглядаючи закономірності процесу професіоналізації особистості [8].

У психологічній літературі професіоналізація розглядається як цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця і професіонала. А.К. Маркова розуміє професіоналізацію як процес сходження до професіоналізму, зміст професіоналізації залежить від вимог професії до людини і від ступеня активності людини по освоєнню професії. В.А. Бодров визначає професіоналізацію як психологічну категорію, що відображає процес формування специфічних видів трудової активності особистості на основі розвитку і структурування сукупності її професійно орієнтованих характеристик, що забезпечують реалізацію функцій пізнання, спілкування і регуляції в конкретних видах трудової діяльності та на етапах професійного шляху [9; 1]. У вітчизняних дослідженнях професіоналізація розглядається як процес протяжний у часі - що починається з моменту вибору професії і припиняється з закінченням активної професійної діяльності. Процес професіоналізації пов'язується зі становленням індивідуального професіоналізму фахівця.

З позицій системного (інтегративного) підходу (С.О. Дружиков, А.К. Маркова, Е.О. Климов) психологічний феномен професіоналізму необхідно розглядати як системне утворення, що характеризує організацію психіки людини-професіонала в цілому. Під професіоналізмом розуміється осо-

блива властивість людей систематично, ефективно і надійно виконувати складну діяльність із заданими показниками якості. У понятті «професіоналізм» відбивається такий ступінь оволодіння людиною психологічної структурою професійної діяльності, що відповідає існуючим в суспільстві стандартам і об'єктивним вимогам [4]. Акмеологічна концепція професіоналізму підкреслює діалектичну єдність особистісних і діяльнісних компонентів професіоналізму (О.О. Бодальов, Н.В. Кузьміна А.А. Деркач, В.Г. Зазикін), виокремлюючи підсистеми професіоналізму особистості та професіоналізму діяльності. Загалом, на думку А.А. Деркача, особистісно-професійний розвиток представляється як процес і результат перетворення особистості що включає прогресивні зміни підсистем особистості і діяльності та формування на основі системи регуляції поведінки, діяльності і відносин продуктивної Я-концепції особистості – стійкої усвідомленої системи уявлень професіонала про самого себе [3].

Важливим компонентом досягнення професіоналізму та професійної культури фахівця є формування професійної компетентності. У педагогічній та психологічній науці поняття «компетенція» та «компетентність» мають різне змістовне навантаження. Професійні компетенції розуміють як наявність у працівника професійних знань, умінь і навичок в комплексі з його професійно важливими особистісними якостями і професійно-значущими індивідуальними психофізіологічними особливостями. Існують різні теоретичні підходи щодо визначення терміна «компетентність», в одних випадках компетенції трактуються як знання, вміння і навички, в інших - як сукупність характеристик особистості [7]. Але світовий досвід

показав що цілісна типологія значно ефективніше окреслює процес взаємодії знань, поведінкових навичок та соціальних компетенцій, які є ключовими для виконання практично будь-якої професійної діяльності. Тому на сьогоднішній день найбільш поширена системна багатовимірна модель компетентності, яка об'єднує когнітивні, функціональні соціальні та регулятивні компетенції, вони вважаються універсальними (ключовими). Центральним, надструктурним елементом моделі є метакомпетенції які забезпечують придбання нових компетенцій, управління і застосування універсальних компетенцій [6].

Тому компетентність професійної діяльності фахівця переважно розглядається як інтегральна характеристика особистості, професійна підготовленість і здатність суб'єкта праці до виконання обов'язків повсякденної діяльності що дозволяють їй домагатися результатів у роботі. Компетентність досягається не лише засобами змісту освіти, але й засобами соціальної взаємодії, як у міжособистісному, так і в інституційному культурному контексті (А.К. Маркова, А.А. Деркач, О.І. Пометун, Н. М. Бібік, І.О. Зимня та ін.).

З огляду на системність, багатокомпонентність, багатofакторність і багаторівневість професійної компетентності, дослідники виділяють різні види професійної компетентності. Співвідносячи професіоналізм з різними аспектами зрілості фахівця, А.К. Маркова виділяє наступні види професійної компетентності: спеціальну, соціальну, особистісну компетентність і індивідуальну компетентність. Розглядаючи категорію професійної компетентності з точки зору загальних системних позицій виділяють гностичний (когнітивний), регулятивний, рефлексивно-статусний, норматив-

ний, комунікативний компоненти. В конкретних видах професійної компетентності відбивається специфіка професійної діяльності, сума спеціальних професійних знань, особливості професійних відносин та ін. [9; 3].

Безсумнівно, що професійна компетентність соціальних працівників є багаторівневим утворенням з компонентами когнітивного, експресивного та інтерактивного характеру. Проте у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі немає єдиної думки щодо компонентів професійної компетентності фахівців соціальної роботи, що породжує різноманіття класифікацій цього феномена. Так, за В.В. Дударевим структура професійної компетентності соціального працівника представлена наступними компонентами: мотиваційним (психологічна готовність до професійної діяльності); ціннісно-смісловим (спрямованість, ціннісні орієнтації, смисли); когнітивно-професійним (загальна культура, грамотність, професійна освіченість); дієво-професійним (робота з людьми на різних соціальних рівнях, робота з інформацією, досягнення результатів і т.п.); аутопсихологічним (особистісна і професійна рефлексія); регулятивним (емоційно-вольова саморегуляція) [5].

Згідно з дослідженнями Густової Є.А., для соціальної роботи актуальним є питання формування особистісно-професійної компетентності. Динаміку становлення особистісно-професійної компетентності майбутніх соціальних працівників зумовлено розвитком мотиваційно-ціннісного, операційного і рефлексивного компонентів як прояву високого рівня особистісно-професійної зрілості майбутнього фахівця протягом навчання у ВУЗі [2].

Найбільший розвиток у сучасних теоретичних і прикладних досліджен-

нях отримала розробка операційних компонентів особистісно-професійної компетентності соціального працівника: комунікативної компетентності, інформаційної компетентності соціального працівника (Т.Б.Костєва, Т.Б. Лупініс). Комунікативна компетентність виступає як необхідна складова професійної компетентності фахівця соціальної сфери, це особлива особистісна якість що поєднує в собі не тільки комунікативні навички та поведінку, але й комунікативні цінності (М.С. Здобнухіна). Великого значення для соціальної роботи набуває формування екстремальної компетентності - здатності діяти в умовах що раптово ускладнилися, при аваріях, порушеннях технологічних процесів. До операційних компонентів - професійних знань соцробітника можна віднести і сформованість педагогічного мислення в структурі педагогічної майстерності соціальної роботи (О.С. Маметєва). Соціально-правова компетентність стосується реалізації соціально-правової діяльності соціального працівника та педагога у відповідності зі специфікою норм права (А.Д. Мекшун). Як відзначають багато авторів, майбутнім фахівцям з соціальної роботи в період навчання у вузі повинні не тільки даватися теоретичні комунікативні знання, а й створюватися умови для їх вдосконалення на практиці (Є.О. Андрєєва).

Великий дослідницький інтерес має розробка засад формування рефлексивних компонентів особистісно-професійної компетентності соціального працівника. Рефлексивність особистості розуміється як узагальнена здатність до рефлексії але на відміну від неї співвідноситься не з конкретним змістом діяльності, а з системною цілістю особистості (А. І. Зимовін, Є.В. Заїка). Професійна рефлексія спрямо-

вана на самопізнання, самодослідження, самовдосконалення особистості. Рефлексивність особистості фахівця є показником переходу професійної діяльності на особистісно-значеннєвий рівень та передумовою розвитку професійної культури. Формування рефлексивної компетентності майбутніх соціальних працівників і педагогів - це процес, може бути свідомо організованим і керованим (В.М. Раскалінос). Саме етап навчання у ВНЗ є сенситивним періодом для оволодіння засобами рефлексивного аналізу та керування професійною діяльністю (Ю.В. Кушеверська), формування аутокомпетентності - адекватного уявлення про свої соціально-професійні якості і володіння методами подолання можливих професійних деструкцій (Н.В. Гузій). В цілому розвиток рефлексивності як якості особистості призводить до формування професійної суб'єктності фахівця соціальної роботи. Суб'єктність розкривається в якості своєрідної парадигми професійної діяльності і стверджує діяльну і свідому активність індивіда по відношенню до себе і світу, розкриває сутність людського способу буття. Ставлення соціального працівника до себе як до суб'єкта власної діяльності пов'язано з його ставленням до інших людей як до суб'єктів їх власної діяльності. З іншого боку суб'єктна позиція професіонала характеризує його як активну, свідому, здатну до рефлексії і свободи вибору, унікальну і одночасно відповідальну особу.

Зважаючи на морально-гуманістичний характер соціальної роботи, саме мотиваційно-ціннісний компонент визнається багатьма авторами провідним у формуванні професіоналізму. Професійно-етичні підстави соціальної роботи становлять систему взаємопов'язаних загальнолюдських,

суспільно-, професійно- й особистісно-обумовлених компонентів що притаманні моральній свідомості соціального працівника, структурі особистості в цілому, та визначають спрямованість його діяльності (моральних ідеалів, особистісних зразків, моральних принципів, якостей особистості, норм поведінки та ін.). Однією з ключових складових цієї системи є професійні цінності. У професійній соціальній роботі особливо підкреслюється значення таких цінностей, як гуманність, соціальна справедливість, самовизначення, конфіденційність, антидискримінація і чесність у професійній діяльності, людська гідність, доброчинність, альтруїстична підтримка неможливих і найбільш вразливих верств населення.

Сучасні освітні стандарти соціальної роботи містять в собі інваріантні ціннісні установки, які мають бути сформовані у майбутніх професіоналів в процесі навчання у ВУЗі. Однак професійні цінності потрібно ще осмислити та прийняти, особистість повинна органічно вписати їх в систему індивідуальних цінностей, інакше професійна діяльність соціального працівника буде страждати формалізмом і невисокою ефективністю вирішення проблем клієнтів. Це мусить бути окремим завданням процесу професіоналізації особистості майбутніх соціальних працівників. Сформованість професійних цінностей соціальної роботи, гуманістична спрямованість особистості та сформованість професійної позиції соціального працівника утворюють гуманістичний світогляд фахівця соціальної роботи, на основі якого він створює індивідуальні сенси професійної діяльності. Всі ці компоненти є акмеологічними детермінантами ефективності професійного становлення особистості.

Таким чином, можливо дійти до **висновку** про те, що ефективність формування компонентів особистісно-професійної компетентності є важливою умовою успіху професіоналізації особистості соціального працівника на етапі становлення фахівця. Кожен з компонентів особистісно-професійної компетентності вносить неоднозначний внесок в динаміку її становлення, змінюючись і розвиваючись, вони впливають один на одного. На жаль не вирішеним наразі лишається питання виокремлення та формування метакомпетенцій професіоналізму соціальних працівників. Деякі автори вважають рефлексію та аутопсихологічну компетентність певними психічними метаутвореннями, *метакомпетентністю* вчителів, державних службовців (А.О.Деркач, Л.А.Степнова, О.О.Демчук, В.Н.Раскалінос, О.С.Березюк). Ця проблема повинна ще бути вирішена в психологічних дослідженнях професіональних якостей фахівців соціальної роботи.

Тепер, з огляду з вищезазначеного, можливо систематизувати й всі відомі методи формування професіоналізму фахівців соціальної роботи

що розглядаються в психолого-педагогічних дослідженнях. Операційні компоненти особистісно-професійної компетентності доцільно формувати за допомогою класичних методів навчання під час професійної підготовки в вищому навчальному закладі - методів інтенсивного, спеціально організованого навчання, розробки навчально-методичного забезпечення, науково-дослідницької роботи студентів та інших. Для формування мотиваційно-ціннісного та рефлексивного компонентів особистісно-професійної компетентності більш ефективним буде застосування інтерактивних, акмеологічних, тренінгових методів особистісного розвитку майбутніх фахівців. Особливе місце в процесі підготовки мають посісти методи цілеспрямованого формування навичок рефлексії професійної самосвідомості фахівців – рефлексивні тренінги, наставництво та коучінг, методи навчальної супервізії, що повною мірою сприяють передусім ефективної професіоналізації особистості фахівців соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодров В.А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности /В.А. Бодров // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала: Сборник научных трудов. - М.: Институт психологии АН СССР. - 1991. - С. 3-26.
2. Густова Е.А. Динамика становления личностно-профессиональной компетентности студентов ВУЗа, будущих социальных работников / Е.А. Густова // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки». – 2012. - № 1. – С. 73-79.
3. Деркач А.А. Акмеология: Учебное пособие / А.А. Деркач, В. Г. Зазыкин.- СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
4. Дружилов С.А. Психология профессионализма: Инженерно-психологический подход / С.А. Дружилов. – Харьков: Издательский дом «Гуманитарный центр», 2011. – 296 с.

5. Дударьов В. В. Професійна компетентність соціальних працівників: методи управління / В. В. Дударьов // *Грані*. - 2015. - № 4. - С. 27-32.
6. Забродин Ю.М. К вопросу о построении перечня и формировании компетенций выпускников программ высшего профессионального образования / Ю.М. Забродин // *Бюллетень Учебно-методического объединения вузов РФ по психолого-педагогическому образованию*, - 2014. - Том 4. - № 2. - С. 5-10.
7. Каганова С.Д. Основные компетенции специалиста по управлению персоналом в США и Великобритании / С. Д. Каганова // *Економіка промисловості*. - 2011. - № 4. - С. 302-311.
8. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / С.Д. Максименко. - М.: Рефл-бук, 2000. - 320 с.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. - М.: Международный гуманитарный фонд Знание, 1996. - 312 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bodrov V.A. Psihologicheskie issledovaniya problemyi professionalizatsii lichnosti / V.A. Bodrov // *Psihologicheskie issledovaniya problemyi formirovaniya lichnosti professionala: Sbornik nauchnyih trudov*. - M.: Institut psikhologii AN SSSR. - 1991. - S. 3-26.
2. Gustova E.A. Dinamika stanovleniya lichnostno-professionalnoy kompetentnosti studentov VUZa, buduschih sotsialnyih rabotnikov / E.A. Gustova // *Vestnik MGOU. Seriya «Psihologicheskie nauki»*. - 2012. - # 1. - S. 73-79.
3. Derkach A.A. Akmeologiya: Uchebnoe posobie / A.A. Derkach, V. G. Zazyikin. - SPb.: Piter, 2003. - 256 s.
4. Druzhilov S.A. Psihologiya professionalizma: Inzhenerno-psihologicheskii podhod / S.A. Druzhilov. - Harkov: Izdatelskiy dom «Gumanitarnyyi tsentr», 2011. - 296 s.
5. Dudarov V. V. Profeslyna kompetentnlst sotsialnih pratsloniklv: metodi upravlnnya / V. V. Dudarov // *GranI*. - 2015. - # 4. - S. 27-32.
6. Zabrodin Yu.M. K voprosu o postroenii perechnya i formirovanii kompetentsiy vyipusknikov programm vyisshego professionalnogo obrazovaniya / Yu.M. Zabrodin // *Byulleten Uchebno-metodicheskogo ob'edineniya vuzov RF po psihologo-pedagogicheskomu obrazovaniyu*, - 2014. - Tom 4. - # 2. - S. 5-10.
7. Kaganova S.D. Osnovnyie kompetentsii spetsialista po upravleniyu personalom v SSHa i Velikobritanii / S. D. Kaganova // *Ekonomika promislovosti*. - 2011. - # 4. - S. 302-311.
8. Maksimenko S.D. Geneticheskaya psihologiya (metodologicheskaya refleksiya problem razvitiya v psihologii) / S.D. Maksimenko. - M.: Refl-buk, 2000. - 320 s.
9. Markova A.K. Psihologiya professionalizma / A.K. Markova. - M.: Mezhdunarodnyiy humanitarnyyiy fond Znanie, 1996. - 312 s.